

Eduardas Monkevičius

Prigimtinė teisė ir žemė istorija ir dabartis

M o n o g r a f i j a

Skiriama Lietuvos teisininkų draugijos
įkūrimo 100-mečiui paminėti

Mokslo ir enciklopedijų
leidybos centras
Vilnius, 2022

Turiny s

I VADAS ... 7

Pirmas skyrius

PRIGIMTINĖS TEISĖS IDĖJOS IR DABARTIS ... 17

Antikos laikų prigimtinės teisės idėjos ... 17

Viduramžių prigimtinės teisės idėjos ... 26

Naujųjų laikų prigimtinės teisės idėjos ... 32

Prigimtinės teisės idėjos Lietuvoje ... 50

Vakarų valstybių modernistinės prigimtinės teisės idėjos ... 64

Prigimtinės teisės samprata ir reikšmė ... 71

Antras skyrius

PRIGIMTINĖ TEISĖ IR ŽEMĖS SANTYKIAI LIETUVOJE ... 87

Prigimtinės teisės sąveika su žemės santykiais ... 87

Žemės santykiai viduramžių Lietuvoje ... 92

Žemės santykiai nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940 m.) ... 102

Žemės santykiai okupuotoje Lietuvoje (1940–1990 m.) ... 111

Žemės santykiai atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ... 114

Žemės nuosavybės atkūrimo santykiai ... 121

Trečias skyrius

PRIGIMTINĖ TEISĖ IR ŽEMĖS NUOSAVYBĖ ... 130

Žemės nuosavybės teisės samprata ... 130

Šiuolaikiniai žemės nuosavybės teisės šaltiniai ... 144

Žemės nuosavybės teisės įgijimas ir jos pasibaigimas ... 151

Žemės sklypo savininko teisės ir pareigos ... 159

Žemės servitutų teisė ... 167

Žemės nuosavybės teisės gynimas ... 174

Ketvirtas skyrius

PRIGIMTINĖ TEISĖ IR ŽEMĖS IŠTEKLIŲ NAUDOJIMAS ... 180

Viešasis ir privatus interesai žemės santykiuose ... 180

Žemės naudojimo socialinė paskirtis ... 192

Žemės išteklių naudotojų teisės ir pareigos ... 198

Žemės ūkio paskirties žemės naudojimas ir apsauga ... 202

Miškų žemės ir išteklių naudojimas bei apsauga ... 211

Vandens telkinių naudojimas ir apsauga ... 224

Penktas skyrius

PRIGIMTINĖ TEISĖ IR ŽEMĖS NUSAVINIMAS ... 238

Visuomenės poreikis nusavinti žemę ... 238

Žemės nusavinimo atvejai ir sąlygos ... 240

Žemės nusavinimo procedūra ... 245

Teisė į atlyginimą už nusavintą žemę ... 258

Teismų sprendimai ginčiuose dėl atlyginimo už nusavintą žemę ... 263

Šeštas skyrius

PRIGIMTINĖ TEISĖ IR SAUGOMŲ TERITORIJŲ ŽEMĖ ... 270

Saugomų teritorijų socialinė paskirtis ir sistema ... 270

Saugomų teritorijų statusas ir apsauga ... 274

Asmeninės teisės ir pareigos saugomose teritorijose ... 287

Nuosavybės teisės ir ribojimai saugomose teritorijose ... 291

Statybos teisės ir ribojimai saugomose teritorijose ... 295

Teismų sprendimai ginčiuose dėl statybų teisėtumo ... 304

Septintas skyrius

PRIGIMTINĖ TEISĖ IR GAMTINĖS APLINKOS APSAUGA ... 309

Globalizacijos procesų įtaka gamtai ir žmogui ... 309

Teisės į saugią gamtinę aplinką samprata ir šaltiniai ... 317

Teisės į saugią gamtinę aplinką turinys ir garantijos ... 325

Poveikio aplinkai vertinimas ir ribojimas ... 333

Valstybinė aplinkos apsaugos kontrolė ... 342

Žalos gamtinei aplinkai prevencija ir atlyginimas ... 351

IŠVADOS ... 369

SUMMARY ... 380

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI ... 389

APIE AUTORIŲ ... 397

APIE MONOGRAFIJĄ ... 398

I V A D A S

Šiuolaikiniame globaliame pasaulyje žmogaus ir prigimtinės teisės santykis su žeme, visa gamtine aplinka ir visuomene įgyja naują prasmę ir reikšmę. Susiduriame su šiurkščiais žmogaus teisių pažeidimais įvairiose pasaulio dalyse, svetimų teritorijų užėmimu nepaskelbus karo, tarptautinio terorizmo grėsmėmis. Esama ir kitokių žmogaus teisių ir laisvių pažeidimų ar suvaržymų, kuriuos ypač svarbu pabrėžti gilinant žemės nuosavybės, jos naudojimo, valdymo ir aplinkos apsaugos (aplinkosaugos) santykius, kuomet kyla ir aštrėja privataus ir viešojo interesų konfliktai. Viena vertus, žmogus vis labiau praranda ryšį su žeme, nes dėl gyvenamųjų vietovių plėtos ir kitų urbanizacijos procesų arba aplinkosaugos tikslu valstybė vis didesnius dirbamos žemės plotus nusavina visuomenės poreikiams arba piktnaudžiaudama teise nustato nepagrįstus žemės nuosavybės teisės draudimus ar ribojimus. Kita vertus, žemės ir kitų gamtos išteklių naudojimas juos naudoja netinkamai, siekdamas gauti kuo daugiau pelno, todėl vis labiau išsekina ir net sunaikina, taip padarydamas žalos gamtai, visuomenei ir pažeisdamas žmogaus teises. Tai patvirtina Lietuvos teismų sprendimai ir peticijos Europos Žmogaus Teisių Teismui, taip pat ir šio teismo sprendimai bei išaiškinimai.

Akivaizdu, kad vien tik valstybės nustatytos (pozityviosios) teisės priemonėmis, draudimais, ribojimais, sankcijomis ar teismų sprendimais šių problemų išspręsti neįmanoma. Pozityviosios teisės normos dėl savo abstraktaus pobūdžio negali atsižvelgti į visas realias visuomenės ir žmogaus teisių įgyvendinimo sąlygas bei jų pokyčius. Dažnai susiduriama su atvejais, kai teisės normose konflikto šalių teisės ir pareigos ar jų įgyvendinimo tvarka konkrečiai nenurodytos arba prieštarauja viena kitai. Tokiais atvejais valstybės institucijos ar pareigūnai, neretai ir administraciniai teismai, vadovaujasi nerašyta taisykle: „kas įstatyme nenustatyta, tas draudžiama“ ir atsisako išspręsti interesų konfliktą iš esmės bei įgyvendinti ar apginti žmogaus teises ir teisėtus interesus. Dar senovės Romos teisininkai suformulavo principą, kad civiliniuose-turtiniuose santykiuose „leidžiama viskas, ko

nedraudžia įstatymas“¹. Lietuvos teismų praktika taip pat dar nėra visiškai susiformavusi ir ne visuomet padeda išspręsti šias problemas.

Teisinėje literatūroje atkreiptas dėmesys ir į tai, kad pastaruoju metu pozityvioji teisė „dėl ilgalaikės teisinio pozityvizmo įtakos XX a. gerokai nutolo nuo kai kurių savo principų – pirmiausia nuo teisių ir pareigų tarpusavio priklausomybės <...> buvo paversta paklusnia bet kokios politikos, taip pat ir nusikalstamos, tarnaite“.² Todėl pokario Vakarų teisės tradicija, kuriai šiuo metu yra iškilusi teisinio cinizmo grėsmė (H. Berman), paskubėjo pasukti prigimtinės teisės doktrinos atgaivinimo linkme, kurios skelbiamos idėjos apie prigimtines ir neatimamas žmogaus teises įtvirtintos Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje (1948), Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijoje (1950) ir kituose tarptautinės teisės šaltiniuose.³

Prigimtinė teisė, kuri istoriškai susiformavo žmonių sąmonėje dar iki valstybės ir rašytinės teisės atsiradimo, išreiškia bendražmogiškąsias moralines (dorovines) ir socialines vertybes, yra nepriklausoma nuo voliuntaristinių įstatymų leidėjo, politikų ar korumpuotų verslo grupių įtakos ir sprendimų. Prigimtinės teisės gilesnis pažinimas ir jos taikymas praktikoje yra veiksminga teisinė priemonė ir galimybė įgyvendinti teisingumą bei interesų pusiausvyrą žmogaus santykiuose su žeme, gamtine aplinka ir visuomene. Tai leidžia pozityviosios teisės trūkumus ar prieštaravimus, teisinį nihilizmą, piktnaudžiavimą teise, kitokius žmogaus teisių pažeidimus priešpriešinti prigimtinės teisės idėjoms ir principams bei reikalauti iš valstybės institucijų ir teismų, kad dėl to kylantys konfliktai būtų sprendžiami pastarųjų naudai. Kiekvienas asmuo ir bendruomenė, remdamiesi Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintomis prigimtinėmis teisėmis ir laisvėmis turi galimybę ginti savo subjektyvias teises bei laisves bei reikalauti iš valstybės ir teismų jų apsaugos garantijų. Kiekvienoje demokratinėje ir teisinėje valstybėje jos institucijos, viešieji asmenys ir teismai, įgyvendindami ir gindami žmogaus teises ar spęsdami interesų konfliktus, pirmiausia privalo atsižvelgti į prigimtinės teisės ir teisingumo principus bei jų nepažeisti.

Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad prigimtinės teisės gilesnio pažinimo ir įgyvendinimo praktikoje sėkmė ir galimybės itin priklauso nuo informaci-

1 I. Nekrošius, V. Nekrošius, S. Vėlyvis, *Romėnų teisė: vadovėlis*, Kaunas: VĮ „Justa“, 1996, p. 28.

2 A. Vaišvila, *Teisinis personalizmas: teorija ir metodas*: monografija, Vilnius: Justitia, 2010, p. 21–22.

3 Ten pat, p. 22.

jos apie žmogaus teisių ir laisvių, garbės ir orumo bei kitus pažeidimus ar ribojimus viešo paskelbimo ir pasmerkimo žiniasklaidoje, socialiniuose tinkluose ar viešuose pasisakymuose. Pažeidėjai – tiek viešieji, tiek ir privatūs asmenys – dažnai vengia viešumo, todėl tai yra veiksminga pažeidimų prevencijos priemonė. Didžiulę reikšmę turi ir sistemingas visuomenės teisinis švietimas bei mokymas, teisinės literatūros leidimas, nes tai padeda geriau suprasti, kad kiekvienas žmogus turi ne tik prigimtines teises bei laisves, bet ir pareigas sau pačiam, šeimai, visuomenei ir valstybei, o santykiuose su kitais žmonėmis, privalo atsakyti už savo veiksmus ir poelgius.

Vakarų valstybėse idėjos apie žmogaus prigimtį ir iš jos kilusią prigimtinių teisių sklido ir buvo skelbiamos jau nuo antikos laikų. Antikos laikais vyravo gamtinės (natūralios) žmogaus prigimties ir prigimtinių teisių kilmės idėjos (graikų filosofai – Demokritas, Platonas, Aristotelis ir kt., Stoičių mokyklos atstovai ir Senovės Romos teisininkai). Vyravo požiūris, kad žmogus yra gamtos dalis, jis priklauso nuo gamtos ir yra valdomas to paties gamtos dėsnio, kuris per įgimtą (Gamtos ar Dievo suteiktą) protą įrašytas į kiekvieno žmogaus sąmonę ir diktuoja jo elgesį. Gamtos dėsnio turinį sudaro kiekvienam žmogui įgimtos ir jo protu bei mąstymu pažintos moralinės (dorovinės) vertybės, kurių pagrindas yra teisingumas. Išimtis buvo Platonas, kuris žmogaus prigimties ištakų ieškojo teisingumo idėjoje. Viduramžiais sklido krikščioniškosios idėjos apie dieviškąją žmogaus prigimtį ir prigimtinių teisių, kurios skelbia, kad Dievas sukūrė pasaulį ir žmogų, davė jam kūną ir nemirtingą sielą, gyvybines, proto ir mąstymo galias, taip pat ir Amžinąją arba Dieviškąją įstatymą – Šventąjį Raštą (Bibliją). Šv. Augustinas sakė: „Amžinojo įstatymo dalis yra prigimtinis įstatymas – žmogaus sieloje Dievo įrašytas dorovės dėsnis, kurį žmogus suvokia įgimto proto ir tikėjimo galia ir iš kurio išplaukia pagrindiniai prigimtinių teisių principai.“⁴

Krikščioniškųjų pažiūrų kontekste buvo tęsiama ir plėtojama unikali prigimtinių teisių tradicija, kuria rėmėsi net naujųjų laikų ir moderniosios prigimtinių teisių sampratos kūrėjai. Naujaisiais laikais, dar vadinamais Renesanso arba Atgimimo amžiumi (XVI–XVIII a.), buvo skelbiamos naujos idėjos apie visuomeninę žmogaus prigimtį. Anot šios idėjos autorių, žmonėms yra įgimta bendrauti, dėl savo išlikimo ir socialinių poreikių patenkinimo jungtis į bendruomenes ir sudaryti visuomeninę sutartį, kuri reiškė

• • •

4 P. Leonas, *Teisės filosofijos istorija*, Vilnius: Mintis, 1995, p. 113.

naują, socialinę žmogaus prigimtį, todėl šia sutartimi žmonės įgyja naujų prigimtinių teisių, laisvių ir pareigų (Hugo Grotius, Thomas Hobes, John Locke, J.-J. Rousseau, Barucho Spinoza, Immanuel Kant ir kt.).⁵ Tokiu būdu galima teigti kad tuo laikotarpiu susikūrė trys prigimtinės teisės kilmės ir raidos doktrinos: *gamtinė (natūralioji)*, *krikščioniškoji ir visuomeninė*.

Prigimtinės teisės idėjų renesansas prasidėjo XX a. pradžioje, kai jos tapo visą XIX a. gyvavusio ir dabar tebegyvuojančio teisinio pozityvizmo atsvara. Vakarų valstybėse buvo tęsiamos ankstesnių laikų prigimtinės teisės idėjos ir tradicijos, kartu paskelbta naujų idėjų ir koncepcijų. Pastarosios buvo vadinamos modernistinėmis, nes siekta prigimtinę teisę derinti su pozityviosios teisės normomis, integruoti į jas prigimtinės teisės idėjas ir principus. Pabrėžtina, kad tokia integracija nereiškia prigimtinės teisės išnykimo ar susiliejimo su pozityviaja teise, pripažintas jos pastovumas ir universalumas, prioritetas pozityviosios teisės atžvilgiu (François Génys, Jean Dabin, A. P. D'Entreves, L. L. Fuller, John Finnis).⁶ Būtina paminėti ir Leo Strausso knygą „Prigimtinė teisė ir istorija“, kurioje pateikta išsami prigimtinės teisės filosofijos analizė, apimanti visus istorinės raidos tarpsnius⁷.

Lietuvoje prigimtinės teisės idėjos turi galias tradicijas jau nuo viduramžių laikų. Prigimtinės, o kartu ir paprotinės teisės principai ir nuostatos buvo suformuluoti to laikotarpio teisėjų sprendimuose, nagrinėjant žemes ginčus dar iki rašytinės teisės atsiradimo. Vėliau remiantis tais sprendimais jos buvo suformuluotos rašytinėje teisėje, Lietuvos didžiojo kunigaikščio privilegijose, Kazimiero teisyne ir Lietuvos Statutuose.⁸ Lietuvos diplomatas ir valstybės veikėjas A. Volanas (1530–1630) savo veikalė „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ perteikė Platono, Aristotelio, Cicerono ir kitų mąstytojų prigimtinės teisės idėjas, buvo aktyvus jų skelbėjas.⁹ H. Stroinovskis (1752–1815), Vilniaus universiteto profesorius, Prigimtinės teisės katedros vedėjas, vėliau ir šio universiteto rektorius parašė fundamentalų darbą „Prigimtinės teisės mokslas“¹⁰, kuriame atskleidė savo filosofinę ir krikščioniškąją pa-

• • •

5 Žr. E. Monkevičius, „Petras Leonas ir prigimtinės žmogaus teisės“, *Petras Leonas: teisinis palikimas ir dabartis*: straipsnių rinkinys, Vilnius: Justitia, 2018, p. 95–110.

6 Ten pat, p. 115–118.

7 L. Strauss, *Prigimtinė teisė ir istorija*, Vilnius: Tyto alba, 2017.

8 K. Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 164–172, 205.

9 A. Volanas, *Apie politinę ir pilietinę laisvę*, rinktiniai raštai, Vilnius: 1996, p. 129–143.

10 J. Stroinovskis, *Prigimtinės teisės mokslas*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

saulėžiūrą apie iš žmogaus prigimties kilusią prigimtinę teisę, jos santykį su visuomene, pozityviaja teise ir valstybe. Jo veikalas savitas ir novatoriškas dėl to, kad atgimimo epochos idėjas jis taikė to meto visuomenės sąlygomis ir net pranoko tas idėjas savokų aiškumu, nuodugnumu ir sistemingumu.

Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu (1918–1940) prigimtinės teisės idėjas ir problemas tyrinėjo P. Leonas, P. Malakauskis, M. Riomeris ir kiti. P. Leonas (1864–1938), Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, valstybės ir visuomenės veikėjas, prigimtinės teisės idėjas glaustai išdėstė savo veikale „Teisės enciklopedija“¹¹, kuriame akcentavo, kad prigimtinei teisei yra sukurta žmogaus proto ir yra kriterijus veikiančiosios teisės teisingumui įvertinti ir sudaro pagrindą išsiaiškinti pastarosios netobulumus. Kitame savo veikale „Teisės filosofijos istorija“ P. Leonas pateikė plačią prigimtinės teisės idėjų raidos panoramą nuo antikos iki naujųjų laikų.¹² P. Malakauskis (1889–1948), kunigas, Vytauto Didžiojo universiteto ordinarinis profesorius savo prigimtinės teisės koncepciją išdėstė veikale „Prigimtinei teisei“. Jis, kaip ir H. Stroinovskis, buvo krikščioniškosios pasaulėžiūros atstovas, jo pažūroms didelę įtaką darė antikos, viduramžių ir naujųjų laikų, išskyrus (T. Hobbes ir J. J. Rosseau) idėjos.¹³ Prigimtinės teisės tyrimo srityje aktualus ir mūsų dienomis yra M. Riomerio (1880–1945) straipsnis „Visuomeninė teisės kilmė (Natūralinės teisės kilmės renesansas)“. Apžvelgęs ankstesnių laikų prigimtinės teisės doktrinų raidą autorius jas suskirstė į tris grupes: Dievo įsakytosios teisės doktrina, kurios šaltinis yra Dievo valia, klasikinė prigimtinės teisės doktrina, gyvavusi XVI–XVIII a., ir socialinio bendravimo arba prigimtinės visuomeninės teisės doktrina, kuriai skyrė pagrindinį dėmesį.¹⁴

Prigimtinės teisės doktrinų autorių darbuose daug dėmesio skirta žmogaus santykio su žeme ir gamtine aplinka klausimams. Žemės nuosavybės teisę jie laikė prigimtine, nes ši teisė atsirado tam tikrame visuomenės raidos periode, kai žmogus Dievo ir savo proto liepimu užvaldė ir įdirbo laisvos žemės plotus, o bendruomenė pripažino ir sankcionavo jo žemės nuosavybę. Žemės nuosavybės teisė, anot jų, buvo pirminis prigimtinės teisės

• • •

11 P. Leonas, *Teisės enciklopedija*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1931.

12 P. Leonas, *Teisės filosofijos istorija*, Vilnius: Mintis, 1995.

13 P. Malakauskis, *Prigimtinei teisei*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1936.

14 M. Riomeris, *Visuomeninė teisės kilmė (Natūralinės teisės sąvokos renesansas)*, Lietuvos teisininkų draugija, Teisė, 1935, nr. 29, p. 1–16.

šaltinis ir tolimesnės jos raidos garantas (J. Locke, T. Hobbes, J.-J. Rosseau, I. Kantas, H. Stroynowskis, P. Malakauskis). Tačiau prigimtinę žemės nuosavybės kilmę pripažino ne visi autoriai. Platono nuomone, žemė turi priklausyti valstybei, o atskiriems asmenims reikia pripažinti tik teisę naudotis ja, išskyrus asmenis, dalyvaujančius politikoje ir rinkimuose, taip pat šeimas ir karius. Jiems gali būti suteikta privati žemės nuosavybės teisė.¹⁵ P. Leonas vienu atveju žemės nuosavybę pripažino prigimtine, o kitu atveju tai neigė. Nuosavybė, anot jo, atsirado tik ją užvaldžius darbo ir fizinės jėgos būdu.¹⁶ Tačiau šie autoriai istorinių žemės nuosavybės teisės atsiradimo aplinkybių netyrė ir nepaneigė.

Šiuolaikinėje nacionalinėje literatūroje filosofines žmogaus būties ir santykio su gamtine aplinka bei visuomene problemas įvairiais istoriniais laikotarpiais tyrinėjo filosofas J. Minkevičius monografijoje „Žmogaus problema: būti ar nebūti?“¹⁷. Šios monografijos išliekamoji mokslinė vertė yra ta, kad tyrinėdamas šias problemas autorius neapsiribojo vien tik tai tuo metu privaloma marksistine-leninine ideologija, bet plačiai analizavo filosofų bei mąstytojų idėjas nuo antikos laikų iki mūsų dienų.

Prigimtines teisės idėjos apžvelgtos ir Lietuvos teisės teoretikų darbuose. Prigimtines teisės ir moralės normų sąveikos su pozityviaja teise problemas tyrinėjo A. Navickas.¹⁸ L. Baublys vadovėlyje „Teisės teorijos įvadas“ pradžioje pateikė Senovės Graikijoje gyvenusių sofistų idėjas, po to apžvelgė prigimtines teisės ištakas ir sampratą, šv. Augustino ir šv. Tomo Akviniečio suformuluotą įstatymų klasifikaciją, taip pat renesanso arba atgimimo laikotarpio filosofų, racionalizmo ir empirizmo atstovų, pažiūras.¹⁹ Tačiau kitas šio vadovėlio bendraautoris E. Spruogis neigia, kad žmogaus prigimtis yra prigimtines teisės šaltinis, nes anot jo: „prigimtines teisės suvokimas skirtingose visuomenėse, <...> yra skirtingas, o tai rodo, kad ne pati žmogaus prigimtis yra šios teisės šaltinis“. Be to, teigiama, kad „terminas

15 E. Monkevičius, „Petras Leonas ir prigimtines žmogaus teisės“, *Petras Leonas: teisinis palikimas ir dabartis*: straipsnių rinkinys, Vilnius: Justitia, 2018, p. 96.

16 Ten pat, p. 113.

17 J. Minkevičius, *Žmogaus problema: būti ar nebūti?*, Vilnius: Mintis, 1987.

18 A. Navickas, „Prigimtinis įstatymas ir prigimtines teisės: nuo Tomo Akviniečio iki Thomaso Hobbeso“, *Problemos*, 2005, nr. 67, p. 75–87.

19 L. Baublys, D. Beinoravičius, A. Kaluina ir kt., *Teisės teorijos įvadas*, 2-as leidimas, Vilnius: MES, 2012, p. 77–132.

prigimtinė teisė sietinas su idealios, siektinos teisės būtimi, tačiau, kaip minėta, teisė turi būti nagrinėjama tokia, kokia ji yra, o ne tokia, kokia turėtų būti.²⁰ Tačiau jeigu teisė būtų tyrinėjama tikrai tokia, kokia ji yra, tuomet teisės trūkumų ir spragų šalinimo problemų tyrimas būtų beprasmis ir teisės mokslas taptų visiškai nereikalingas. A. Vaišvila, apžvelgęs prigimtinės teisės doktrinas, pripažino, kad šioje teisėje slypi objektyvumo elementas, kuris nustato principines teisėkūros ribas ir kurių įstatymų leidėjui nevalia peržengti, jos nukreiptos prieš subjektyvistinę teisės sampratą ir tai yra jų istorinė, išliekamoji vertė. Tačiau tuo pačiu jis kvestionuoja net patį „prigimtinės žmogaus teisės“ terminą ir siūlo jį pakeisti kitu – „nevalstybinės kilmės žmogaus teisės“ terminu, nes, jo nuomone, tik visuomenei leidus (teisnumu) prasideda ir baigiasi prigimtinės teisės pobūdis²¹, o ne žmogui gimus ar mirus. A. Vaišvila atsisakė tradicijos kildinti teisę iš „žmogaus prigimties“, nes ji „įvairių autorių skirtingai ir net priešingai suvokiama ir pernelyg abstrakti, be to, neaišku, apie kokią prigimtį kalbama, – apie biologinę, socialinę ar biosocialinę“²².

Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad prigimtinės teisės nepripažįsta arba ją sutapatina su moralės normomis vadinamojo teisinio pozityvizmo atstovai. Vieni žymiausių teisinio pozityvizmo atstovų yra H. Kelsenas (1881–1973) ir H. L. A. Hartas (1907–1992). Teisė, anot H. Kelseno, yra tik tam tikra forma valstybės išleistų ar sudarytų socialinių normų rinkinys, kuris konkrečiu kūrimo atveju papildomas specifiniu moraliniu turiniu, tačiau teisės norma gali būti ir be jokio moralinio turinio²³. Tuo pabrėžiama, kad teisė, nors ir neatitinkanti moralės, privalo būti vykdoma, o jos vykdymas garantuojamas valstybės sankcija. H. L. A. Hartas taip pat buvo pozityviosios teisės atstovas, tačiau, priešingai negu H. Kelsenas, teigė, kad prigimtinė teisė sutampa su moralės normomis ir kartu sudaro pozityviosios teisės vertybių pagrindą. Moralinės normos, anot jo, „pasižymi didesne svarba“, nes jų valstybės valia negalima panaikinti, o teisės normas valstybė gali paversti niekinėmis²⁴. G. W. F. Hegelis (1770–1831) apskritai teisę apibrėžė kaip įstatymą ir teigė, kad teisė yra „pozityvioji teisė“. Tačiau jis analizavo ne pačią pozityviąją

• • •

20 Ten pat, p. 219.

21 A. Vaišvila, *Teisės teorija: vadovėlis*, Vilnius: Justitia, 2009, p. 66–70, 135.

22 A. Vaišvila, *Teisinis personalizmas: teorija ir metodas*, Vilnius: Justitia, 2010, p. 177.

23 H. Kelsen, *Grynoji teisės teorija*, Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 75–95.

24 H. L. A. Hart, *Teisės samprata*, Vilnius: Pradai, 1997, p. 213.

teisę, bet teisės idėjas ir sąvokas, susiedamas jas su laisvės, valios, dorovės sąvokomis, kurios nulemia objektyvų pozityviosios teisės turinį.²⁵

Pasigilinus į literatūros šaltinius galima teigti, kad prigimtinės teisės gilesnis pažinimas, o tuo labiau praktinis taikymas, yra gana sudėtingas ir problematiškas. Skiriasi nuomonės apie prigimtinės teisės kilmę iš žmogaus prigimties. Egzistuoja trys prigimtinės teisės doktrinos, kurios žmogaus prigimtį ir prigimtine teisę kildina iš skirtingų pozicijų – neaiškūs jos samprata ir turinys, santykis su paprotine teise. Nepripažįstamas prigimtinės teisės prioritetas pozityviosios teisės atžvilgiu, keliamos abejonės dėl jos egzistavimo būtinumo ir reikšmės mūsų dienomis. Skirtingos nuomonės apie prigimtinės teisės kilmę iš žemės nuosavybės santykių reikalauja atsakymo į klausimą, o koks yra šios teisės ryšys su žeme ir apskritai, su visa gamtine aplinka? Taigi, tikrai suformulavus bendrą šiuolaikinę prigimtinės teisės sampratą, atskleidus jos turinį, santykį su paprotine ir pozityviaja teise, taip pat su žeme ir gamtine aplinka, aktualumą ir reikšmę mūsų dienomis, būtų galima analizuoti, vertinti ir apibendrinti realų pagrindinių žmogaus teisių, laisvių pareigų ir atsakomybės įgyvendinimą žemės ir aplinkos apsaugos santykiuose.

Apžvelgtuose literatūros šaltiniuose pasigendama aiškių atsakymų į tokius probleminius klausimus:

- 1) kas yra žmogaus prigimtis ir kaip iš jos susiformavo prigimtinė teisė, koks yra jos turinys ir santykis su paprotine ir šiuolaikine pozityviaja teise?
- 2) koks yra prigimtinės teisės ir žemės bei visos gamtinės aplinkos savitarpio ryšys ir priklausomybė?
- 3) ar šiuolaikinėmis globalizacijos sąlygomis žemės ir gamtinės aplinkos santykių teisinis reguliavimas ir teismų praktika garantuoja realų ir visapusišką pagrindinių žmogaus teisių, laisvių ir pareigų įgyvendinimą?

Autoriaus daugelio metų teisininko darbo patyrimas, taip pat įstatymų leidybos ir teismų praktikos analizė suponuoja prielaidą, kad šiuolaikinis žemės ir aplinkos apsaugos santykių teisinis reguliavimas ir teisminė ginčų sprendimo praktika pagrindinių žmogaus teisių, laisvių ir pareigų įgyvendinimą ir teisminį gynimą garantuoja tik iš dalies. Kai kurių nuosavybės teisių į turėtą žemę atkūrimo ir atlyginimo už nusavintą žemę šiuolaikiniams vi-

25 G. W. F. Hegel, *Teisės filosofijos apmatai*, Vilnius: Mintis, 2000, p. 317.

suomenės poreikiams santykių, taip pat neproporcingų draudimų ir ribojimų viešojo intereso priedanga teisinis reguliavimas ignoruoja ar net pažeidžia žmogaus prigimtines teises ir teisingumo principus. To priežastys yra objektyvios ir subjektyvios.

Prie objektyvių priežasčių pirmiausia priskirtinas žemės ir aplinkosaugos santykių teisinio reguliavimo nestabilumas ir trūkumai: įstatymų gausa, dažnas jų keitimas, nevisiškas suderinimas su tarptautinėmis sutartimis ir Europos Sąjungos teisės aktais, teisės normų neaiškumas, dviprasmiškumas bei dubliavimasis ir t. t. Tai sudaro sąlygas apeiti įstatymų reikalavimus, piktnaudžiauti suteiktomis teisėmis, nevykdyti pareigų, įsigalėti korupcijai ir kitiems pažeidimams. Be to, ūkinė ir kitokia fizinių bei juridinių asmenų vykdoma veikla daro didelę įtaką aplinkai, o tai lemia žalos atsiradimą bei sukelia aplinkosaugos teisės pažeidimus. Fizinių asmenų daromus aplinkosaugos teisės pažeidimus nulemia ekonominiai, socialiniai ir kiti motyvai. Juridiniai asmenys ir ūkio subjektai, siekdami pelno, naudoja savo ekonomines, politines ir socialines galias, todėl daro didžiulį tiek teigiamą, tiek ir neigiamą poveikį aplinkai, o kartu ir žmogaus, visuomenės bei valstybės gyvenimui. Neigiama verslo įtaka aplinkai greičiau yra vienas iš verslo plėtojimo būdų, priemonė siekti pelno, būti konkurencingiems rinkoje.

Subjektyvios priežastys susijusios su pačiu tiek fizinių ir juridinių asmenų, tiek ir valstybės bei savivaldybių pareigūnų požiūriu į teisę kaip socialinę vertybę ir jos vertinimu. Teisinis nihilizmas, piktnaudžiavimas teise, atsakomybės jausmo stoka, privačių interesų priešpriešinimas visuomenės (viešiesiems) interesams, pareigūnų korupcija ir kt. yra pagrindinės subjektyviosios aplinkosaugos teisės pažeidimų priežastys. Žemės ir aplinkosaugos pažeidimo priežastis yra ir visuomenės teisinio švietimo trūkumas, teisinės informacijos stoka, subjektyvių teisių ir pareigų nepakankamas suvokimas ar jų ignoravimas ir iš to kylančių pasekmių nežinojimas.

Monografija nepretenduoja būti akademinio leidiniu, skirtu vien tiktai siauram akademinės visuomenės ir elito ratui. Ji priskirtina teisės mokslo, teisėkūros ir teismų praktikos populiarinimo literatūros kategorijai ir tinkama ne tik teisininkams, bet plačiam skaitytojų ratui. Autorius nekėlė sau tikslo analizuoti literatūroje pareikštas skirtingas nuomones ar polemizuoti su jų autoriais, o iškėlė sau kur kas kuklesnę tikslą: populiarinti prigimtines teisės idėjas ir mokslą, aptarti galimybes praktškai įgyvendinti šią teisę įstatymų leidyboje ir teismų praktikoje, ginant ir saugant žmogaus teises bei

sprendžiant konfliktines situacijas žemės ir aplinkos apsaugos santykiuose. Autorius pateikė savo asmeninį požiūrį ir viziją į prigimtinę teisę ir suformulavo šiuolaikinę jos sampratą.

Monografijoje apžvelgiama, analizuojama ir vertinama: pagrindinių prigimtinės teisės idėjų ir doktrinų istorinė raida nuo antikos laikų iki XX a., tradicijų tęstinumas, įtvirtinimas šiuolaikinės tarptautinės ir nacionalinės pozityviosios teisės šaltiniuose, sąveika su žeme ir gamtine aplinka, žemės santykių raida Lietuvoje, taip pat šios teisės įgyvendinimo problemos ir galimybės saugant ir ginant žmogaus teises žemės ir aplinkos apsaugos santykiuose.

Knygoje apžvelgti 1991–2015 metų laikotarpio teisės šaltiniai ir teismų praktika šioje srityje. Monografijoje panaudoti ir atskiri fragmentai iš anksčiau autorius darbų, kurie nurodyti literatūros sąrašė.

Monografija sudaryta iš įvado, septynių skyrių, apibendrinančių išvadų ir santraukos anglų kalba. Skaitytojų patogumui kiekvieno skyriaus pradžioje pateikta trumpa jo turinio anotacija.

Autorius dėkoja prof. dr. Editai Gruodytei, recenzentams doc. dr. Antanui Šenavičiui ir dr. Marijui Jonaičiui už pasiūlymus ir recenzijas, kurie padėjo pagerinti leidinio kokybę.

Autorius